

ПЕДАГОГІЧНА ЕСТЕТИКА ТА ЕТИКА

УДК 811:173:39(477)

Олена Семенов,
м. Київ

ЕТНОЕСТЕТИКА МОВИ УКРАЇНСЬКОЇ РОДИНИ

У статті крізь призму педагогічної аксіології окреслюється семантико-функціональне наповнення назв спорідненості, зокрема лексем «батьки», «батько», «мати», «діти», «дідусь», «бабуся». Доводиться, що знання етноестетичного, етнопсихологічного, виховного наповнення назв спорідненості дозволяє виразити родинні міжпоколінні традиції, серед яких – традиції культу і честі роду, родинної злагоди, етикету стосунків між членами родини. Етноестетику назв спорідненості важливо розглядати у взаємопов'язаному ланцюгу «родина – родинні виховні традиції – рідний край – держава». Осмислення, засвоєння, зберігання і розвиток філософсько-психологічної мудрості родинних виховних традицій українського та інших народів є важливим засобом зміцнення національної свідомості, утвердження норм і цінностей родини та держави загалом.

Ключові слова: родина, родинні виховні традиції, етноестетика, батько, мати, дитина, дід, баба, цінності особистості.

Постановка проблеми. Моральне здоров'я, моральний дух молодих громадян України значною мірою залежить від кожного з нас, від наших українських родин, родинного слова, родинної молитви. Родинному слову вірять, ним благословляють. Науковці доводять, що назва мови походить від давнього слова «молвь», «молвити», «молитися», що означає «освітитися», «стати чистими». У цьому Слові звучить наказ до нас: «Пізнай самого себе» (Г. Сковорода), «пізнай себе, свій рід, свій народ, і ти пізнаєш таємниці Всесвіту» (М. Ткач). Особлива роль етноестетики мови родини в час глобалізаційних процесів, інтенсивних кроскультурних комунікацій, важкої війни на сході України, в час героїзму наших воїнів і зневіри в загальнолюдських цінностях; пізнання її сприяє розвитку гуманності, шляхетності українського народу. У концепті «родинність» таїться енергія культури як

сьогодення, так і минулих епох, – слушно зазначає Т. Усатенко [12, с. 91]. З пошани до родини в усьому світі відзначають Міжнародний день сім'ї, День матері, День Батька.

Аналіз досліджень і публікацій. Ціннісні здобутки української родинної педагогіки крізь призму етнолінгвістики, фольклору, українознавства розкрито в наукових студіях М. Вовк, Я. Гарасима, В. Жайворонка, С. Єрмоленко, В. Кононенка, В. Конобродської, Л. Мацько, Н. Сивачук, М. Стельмаховича, В. Ужченка, Д. Ужченка, Т. Усатенко, Т. Яценко та ін. Специфіку родинної педагогіки у школі та сім'ї досліджують Т. Мацейків, Є. Сявакко, А. Кузьмінський, В. Омеляненко, В. Поставний, Ю. Руденко та ін. З метою розвитку мовно-естетичної, комунікативної культури особистості до програми з української мови, зокрема, профільного рівня старшої школи, включено такий блок, як «Мовне родинознавство» [9], мета якого – сприяти формуванню умінь виконувати етнолінгвістичні дослідження, проводити самостійну пошукову роботу з етнолінгвокультури рідного краю.

Мета статті. З урахуванням напрацювань дослідників [3; 5; 6; 7; 9; 12], словників [1; 2; 8], матеріалів фольклорно-етнографічних експедицій на Сумщині розглянемо етноестетичне, етнопсихологічне, виховне наповнення назв спорідненості.

Виклад основного матеріалу. В основу родинної педагогіки покладено *родинні міжпоколінні традиції*. Повною мірою це відображається в народних сентенціях: *Вся родина вмісті, так і душа на місці; Хоч і по коліна у воду, аби до свого роду; Люби родичів своїх, не залишай в біді приятеля свого*. Давньоруське слово *родъ* завжди функціонувало з низкою значень: «сукупність поколінь», «сім'я», «велика патріархальна сім'я». Багатозначність цього іменника стала основою для утворення з допомогою префікса *у-* і загальнослов'янського слова *urod* – «народжений не в рід» («той, хто чимось відрізняється від інших в роду») [5, с. 234]. Звідси в одних мовах – позитивна (пор. укр. врода – краса, пол. uroda – краса, чес. urod – урожай), в інших – нейтральна або навіть негативна семантика (пор.: в укр. врода – краса, рос. урод – людина з фізичними вадами): згадаймо приказку *«Так йому на роду написано»*.

Серед міжпоколінних традицій виділяємо традиції культу і честі роду, родичівства, родинної злагоди, родинної солідарності, етикету стосунків між членами родини. Міжпоколінні традиції відображені в семантиці лексем «*батьки*», «*батько*», «*мати*», «*діти*», «*дідусь*», «*бабуся*».

Зокрема, лексему «*батьки*» тлумачать так: *батько і мати своїх дітей; предки*. У значенні *батьки* уживають також складні слова *батько-мати*, *отець-мати*, *батько-ненька*, *отець-ненька*. Ці слова пишуть через дефіс; вони позначають близькі за змістом поняття, символізують родину, домашнє вогнище (*Не послухаєш батька-матері, то навчить тебе лиха година*), є невід'ємними компонентами весільного вербального коду (*Батько-мати просили і я прошу: Приходьте на весілля!*).

Традиційна мораль ґрунтується на авторитеті батькового слова: *Хоч батько і скупий на слово, але воно є законом; Не навчив батько, не навчить і дядько; Отець по-батьківськи поб'є, по-батьківськи й помилює, Не той батько, що породив, а той, що до ума довів*. Батько виступає захисником природного стану дитини, уособлює гідність, свободу і стійкість духу свого роду, формує в дітей такі фізичні і вольові якості, як витривалість, незламність духу, дисциплінованість, працелюбство.

У словнику української мови подана така характеристика лексеми «*батько*»: чоловік стосовно своїх дітей; перен. основоположник якого-небудь учення; шанобливе називання козацької старшини, отаманів тощо; ввічливе звертання до людини похилого віку [8, с. 56]. Найвні й такі синоніми до лексеми «*батько*»: *тато*, *бать*, *отець*, *нень*, *панотець*, *батюшка* (священник), *papa*.

З індоєвропейських термінів-назв батька **pater* і **atta* праслов'янська мова успадкувала останнє – *тато*, спочатку вживане лише в дитячому мовленні, а в кінці XVI – на початку XVII століття – і в мові ділових пам'яток. Крім української, слово вживане в польській, чеській, сербо-хорватській мовах. Лексема батъ певний час уживалася із значенням «духовний проповідник», на народному ґрунті – як пестлива назва батька. Серед пестливих назв у різних регіонах України побутували і назви «родитель», «нень», «ненько».

Від терміна **atta* походить суфіксальний утвір *отць* (рос. отец), збережений у всіх слов'янських мовах. Щоправда, з плином часу семантика даної лексеми в білоруській, українській, болгарській мовах поступово змінювалася: від первісного значення «батько» до переносного – отець «особа духовного стану», а у множині – тлумачі християнського вчення, отці; у християнській релігії перша особа Святої трійці, Бог Отець; епітет до слова Папа римський. В українській казці «Названий батько» батько є символом Правди, Справедливого Суду і самого Творця.

Іменник «па́па», який активно використовують у говорах південно-східного наріччя української мови через посередництво російської мови, є поширеним побутовим росіянізмом. У словнику української мови за редакцією Б. Грінченка знаходимо інші тлумачення: *римській первосвященникъ; дитячий хліб* [1, с. 134]. До слова «ба́тько» близьке «ба́тюшка», це слово сьогодні починає знову вживатися як звертання до релігійної особи.

Від назви батько (батьо) походять зменшено-пестливі слова *батенько, батонько, батуньо, батусьо*, а також *батьківщина* – майнова спадщина по батькові, спадщина від батьків, країна стосовно до людей, які народилися в ній і є її громадянами; вітчизна; *батькувати* – лаяти, сварити, образливо згадуючи при цьому батька; *батьків* – який належить батькові (батькові ордени); *батьківський* – належний батькові і матері (батьківський поріг, виражає почуття батька, пройнятий любов'ю (батьківське піклування)).

З поданою лексемою українська мова зберігає і низку стійких зворотів: *наче батька рідного побачити* – щиро зрадіти, побачивши доброзичливу людину; *не заправити як за рідного батька* – не запропонувати зайвого, не встановлювати високої ціни на що-небудь, *ждуть як батька з базару* – нетерпляче очікують; *живе як у батька за пазухою* – безтурботно, заможно живе; *весільний батько* – чоловік, який виконує на весіллі роль батька нареченого або нареченої, *хрещений батько* – чоловік, який бере участь в обряді хрещення в ролі так званого духовного батька.

У щедрівках батька величають *господарем, хазяїном, таздою. Господаря пізнають по воротах. Добрий (справний, на всю губу,*

хазяйновитий) *господар*, коли є добрий *дім*, добре *господарство*, бо добрий *господар* має роботящі *руки*, пильне *око*, день і ніч у *роботі*. Добрий *господар* – у якого «й соломина не пропаде». Немає доброго *господаря* (тобто є поганий, *кепський*, як з *собачого хвоста сито*), тоді «пусто в хліві», «вітер у повітці гуляє», «худоба сумує», «ладу не жди» [3, с. 29-30].

Образ батька асоціюють із ремеслом, із лексемою «*мати*» асоціюють почуття добра, ласки, милосердя, здатність до співчуття, терпимості, доброчинності. Така лексема є спільнослов'янською: рос. *мать*, білорус. *маці*, болг. *мати*, пол. *Matka* мотивуються індоєвропейським словом «*mater*» [10: Т. III, с. 342]. Крім основного значення «*рідна мати*», це слово вживається у переносних значеннях: «*батьківщина*», «*рідний край*», «*берегиня*».

У словнику Б. Грінченка наведено вживані й до сьогодні в окремих регіонах України такі лексеми: *матінкувати* – часто говорити *матінка*, *матеркувати* – бути весільною *матір'ю*, *маткувати* – бути хрещеною *матір'ю* на весіллі або звідинах, *безматній* – який не має *матері*, а також стали вислови: *мати божя* – *Богоматерь*, *Головата мати* – *мати на весіллі*, *старша мати* – *настоятельниця монастиря*, *пані-матка* – *господарка дому*, *попада* [1].

Лексема *дити* походить від старослов'янського *дьти*. Праслов'янське *deti* є формою множини збірного іменника *detь* – *годоване груддю*, звідки *doiti*, *deva*, що в українській мові відповідає словам *доїти*, *діва*. На вік без розрізнення статі в різний час указували й такі слова: *дьтськъ*, *чадо*, говірк. *робяте*, *отроча*, що пояснювали як *дитя*, *немовятко*, *дитятко*, *пеленчатко* (ці слова означали період життя дитини з моменту народження до року) [5].

Слово «*сестра*» (санскрит. *Swasra*) означає «*утішниця*». Похідні від слова «*сестра*» такі: *сестриниця* – *племінниця*, *сестрич* – *племінник*, *посестра* – *добросердна людина*, яка завжди допомагає *порадою*. Емоційно-забарвлені деривати «*сестриця*», «*сестриченька*», «*сестронька*», «*сеструня*», «*сестронька*», «*сестричка*» розсіпані в народних піснях. Слово «*брат*» (санскрит. *Bratar*) означає *помічник*. Від слова *брат* утворилися такі похідні: *братань*, *братанич* – «*племінник*, *син брата*»; *братана* –

«племінниця, дочка брата»; *братак* – «друг»; *братняк* – «син дядька»; *братиця* – «братова жінка»; *братовизна* – «спадщина після брата»; *братки* – «вид хлібного печива» і народна назва квітки; *братицина* – «церковне братство»; *братівщина* – «військова дружина, загін».

Бабою називають матір батька або матері; стару за віком жінку, взагалі жінку; зневажливо – слабкого нерішучого чоловіка; жінку, що приймає пологи; бабу-ворожку, злу чарівницю; рід печива з пшеничного борошна; сорт груш і слив; людську фігуру зі снігу або снігову бабу. У «Словарі української мови» Б. Грінченка [1], словнику В. Жайворонка [3] зафіксовано й такі значення: *жебрачка*; кам'яний бовван у степу; важка підвісна довбня; прилад для забивання свай або трамбування землі; жмут сіна, який кладуть під стіл на святий вечір; рід страви, спеченої з кукурудзяного тіста, солонини, масла, яєць. Словники фіксують і такі похідні слова: *бабити*, *бабувати* – «бути повитухою, приймати роди»; *бабитися*, *бабіти* – «уподібнюватися до жінки, розніжуватися». У селах уживані слова: *бабинець* – місце в церкві, де стоять жінки, *бабизна*, *бабіщина* – спадщина по бабі, *бабниця* – посудина, у якій випікається хліб. Відоме село Бабче в Івано-Франківській області, Бабшин – у Хмельницькій. У Прикарпатті й у Київській області є село Бабинці, а жителів цього села називають бабинцями; припускають, що назва походить від імені язичницького божества Золотої Баби, доброї опікунки й покровительки малих дітей.

Лексема *дід* теж має різні значення: батьків або материн батько; чоловік похилого віку; заст. убогий чоловік; старець, сторож на баштані, у садку; у переносному значенні – тінь; у множині – люди минулих поколінь. Від поданої лексеми утворилися різноманітні похідні слова. Ось окремі з них: *дідовід* – «поводир у незрячих», *дідик* – «мітелка з соломи, трави», *дідо* – «деталь ткацького верстата», *дідизна*, *дідичність*, *дідівщина* – «спадщина від діда; давні дідівські часи»; *дідизний* – «дуже старий».

Іменники *дід*, *дідунь* (*дідуньо*), *дідунечко*, *дідусь* (*дідусьо*), *дідусик*, *дідусенько*, *дідусечко* часто вживають із прикметниками-означеннями: балакучий, білий, беззубий, веселий, високий, гар-

ний, добрий, добродушний, древній, дужий, жвавий, кремезний, лагідний, маленький, сивенький, сліпий, старий, столітній, сухенький, тихий, чуйний. Іменники *баба, бабуня, бабуся, бабусенька, бабунечка, бабусечка, бабуненька, бабуля, бабунька* поєднуються із прикметниками *балакуча, безпомічна, весела, добра, лагідна, маленька, мила, низенька, ніжна, похмура, привітна, рідна, сива, сліпа, суха, щира, язиката*. Дід і баба «входять» до складу прикладок: *дід-серце, дідусь-голубчик, дідусь-любусь, баба-знахарка, баба-повитуха, баба-пупорізка, баба-яга*. У казках уживані й такі прислівники з *діда-прадіда, з дідів-прадівів*.

У родинях завжди привчали до високої культури мови, логічного мислення, коректності у висловлюваннях, стриманості й зваженості, чіткості й доступності. Через навіювання, настанови, заохочення, осуд, застереження тощо діти набували знань, життєвого досвіду, наслідували стереотипні уявлення і цінності етносу. Дослухаймося до цих побажань: *«А батькові твоєму, щоб жито родило!»*, *«Дай, Боже, з роси, з води!»*, *«Благослови, Боже, сіллю, хлібом, довгим віком, добрим розумом, щоб і батька поважали і щоб матір шанували»*, *«Накажи вас, Боже, хлібом та сіллю»*, *«Нехай тобі, дитино, прибавить в ручки, ніжки і в животик трішки! Боже вас благослови і материними, і батьковими молитвами!»*, *«Рости здорова, як у лісі сосна, батькові на потішечку, а своїй мамці на послушечку»*; *«Бувай здорова, рости велика, рости велика до черевика, від черевика до чоловіка»*; *«Бувай здорова не сама з собою, не сама з собою, а з отцем і матінкою, з усім домом»*. Ці побажання використовували в різних ритуалах сімейної обрядовості: для примноження багатства, здоров'я, довгого віку, гараздів у господарстві та сім'ї, народження дітей тощо.

«Мій народе, моя Україно!» – писав видатний Майстер естетико-педагогічної дії І. Зязюн. Жодне із творінь людських на Ваших теренах не посміє життям своїм Вас зрадити чи Вас проігнорувати, бо народжені вони для єдиного: Вас віншувати. Як батька-матір, як рід свій великий, як рідну землю, як свою єдину батьківщину!» [4, с. 307]. Саме через відчуття роду і завдяки йому людина приходить до світлого образу Батьківщини. То ж якщо хочемо, щоб нас поважали інші народи, – писав

М. Грушевський, – треба почати поважати, нарешті, самих себе [цит. за 11, с. 24], бо і «наш люд має, на щастя (В. Стефаник), багато сили, щоб родити Шевченків, Федьковичів, Франків, які не дозволять собі проярмаркувати інтереси того люду» [11, с. 25]. Треба жити родинним словом, розвивати його, вкладаючи в нього свій розум, свій дух, своє сумління.

Проведений аналіз дає підстави зробити **висновок**: знання етноестетичного, етнопсихологічного, виховного наповнення назв спорідненості, зокрема, лексем «*батьки*», «*батько*», «*мати*», «*діти*», «*дідусь*», «*бабуся*», дозволяє увиразнити родинні міжпоколінні традиції, серед яких – традиції культу і честі роду, родинної злагоди, етикету стосунків між членами родини. Етноестетику назв спорідненості важливо розглядати у взаємопов'язаному ланцюгу «родина – родинні виховні традиції – рідний край – держава». Осмислення, засвоєння, зберігання та розвиток філософсько-психологічної мудрості родинних виховних традицій українського та інших народів є важливим засобом зміцнення національної свідомості, утвердження норм та цінностей родини та держави загалом. Раціональне поєднання інтересів сучасного суспільства й доступного дитині народного родинного досвіду дає можливість виховувати високоморальне суспільство. У цьому контексті важливо розглянути ціннісні пріоритети народного дитинознавства, що завжди відігравали значну роль у розвитку індивідуальності й самобутності молоді особистості. Це завдання наступних наукових статей.

Список використаної літератури

1. Грінченко Б. Словар української мови / Б. Грінченко. – К. : Горно, 1928. – Т. 3. – 434 с.
2. Етимологічний словник української мови / АН УРСР ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; ред. кол. О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко : у 7 т. – Т. 1-3. – К. : Наук. думка, 1982. – 1989 с.
3. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика: нариси : [навч. посіб.] / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
4. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії [Текст] : наук.-метод. посіб. / І. А. Зязюн ; Міжрегіональна академія управління персоналом (МАУП). – К. : МАУП, 2000. – 312 с.
5. Історія української мови. Лексика і фразеологія / за ред. В. М. Русанівського. – К. : Наук. думка, 1983. – 739 с.
6. Кононенко В. Концепти в етнолінгвістичному аспекті / В. Кононенко // Етнолінгвістичні студії. – Житомир : [Б. в.], 2007. – С. 48-55.

7. Семенов О. Етнолінгвістична культура вчителя : навч. посіб. / О. Семенов. – Суми : СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2014. – 216 с.
8. Словник української мови [Текст]. – К. : Наук. думка, 1979. – Т. 10. – 1010 с.
9. Стельмахович М. Програма з українського родинознавства (фамілістики). Для IX класу / М. Стельмахович // Рідна школа. –1993. – №8. – С. 21-26.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / пер. с нем. и дополнения чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачева ; под. ред. і предисл. Б. А. Ларина : в 4 т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1964–1973.
11. Філіпчук Г. «Духа не вгашайте!». Публіцистика. – К. : Вид-во Товариства «Просвіта» імені Т. Г. Шевченка, 2014. – 40 с.
12. Усатенко Т. П. Епістемологія українознавства: педагогічний контекст : [монографія] / Т. П. Усатенко. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. –128 с.

Елена Семенов

ЭТНОЭСТЕТИКА ЯЗЫКА УКРАИНСКОЙ СЕМЬИ

В статье сквозь призму педагогической аксиологии очерчивается семантико-функциональное наполнение названий родства, в частности лексем «родители», «отец», «мать», «дети», «дедушка», «бабушка». Определено, что знание этноэстетического, этнопсихологического, воспитательного наполнения названий родства позволяет подчеркнуть семейные традиции, среди которых – традиции культа и чести рода, семейного согласия, этикета отношений между членами семьи. Этноэстетику названий родства важно рассматривать во взаимосвязываемой цепи «семья – семейные воспитательные традиции – родной край – государство». Осмысление, усвоение, хранение и развитие философско-психологической мудрости семейных воспитательных традиций украинского и других народов является важным средством укрепления национального сознания, утверждения норм и ценностей семьи и государства в целом.

Ключевые слова: *семья, семейные воспитательные традиции, этноэстетика, отец, мать, ребенок, дед, бабушка, ценности личности.*

Olena Semenog

ETHNO AESTHETICS OF LANGUAGE OF UKRAINIAN FAMILY

In the article through the prism of pedagogical axiology, semantic-functional filling of the names of cognation, in particular lexemes «parents», «father», «mother», «children», «grandfather», «grandmother» is outlined. It is certain that knowledge of ethno aesthetic, ethno psychological, educational filling of the names of cognation allows to underline family traditions among which – traditions of cult and dignity of family, family consent, etiquette of relations between family members. It is important to examine ethno aesthetics of the interrelated names in a chain of «family – family educational tradition – the native land – the state». Comprehension, mastering, storage and development, philosophical-psychological wisdom of family educational traditions of Ukrainian and other peoples are the important means of strengthening of national consciousness, claim of norms and values of family and state, on the whole. The special role of ethno aesthtetics of language of family is played in time of globalization processes, intensive cross cultural communication, heavy wa, on the east of Ukraine, in time of heroism of our warriors and disappointment in common to all mankind values; cognition that it assists development of humanity, breeding of the Ukrainian people. Rational combination of interests of modern society and accessible

to the child of folk family experience enables to educate highly moral society. In this context it is important to consider the valued priorities of folk child studies that always plays a considerable role in development of individuality and originality of young personality.

Keywords: family, family educational traditions, ethno aesthetics, father, mother, child, grandfather, grandmother, values of personality.

References

1. Hrinchenko, B. (1928). *Slovar ukrayins'koyi movy* [Dictionary of Ukrainian], Kiev, Horno, Vol. 3, 434 p. (in Ukrainian).
2. *Etymologichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy* (1989) [Etymological dictionary of Ukrainian] АН УРСР ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; ред. кол. О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко, Vol. 1-3, Kiev, Nauk. dumka, (in Ukrainian).
3. Zhayvoronok, V. (2007). *Ukrayins'ka etnolinhvistyka: narysy: navch. posib.* [Ukrainian ethnolinguistics: essays], Kiev, Dovira, 262 p. (in Ukrainian).
4. Zyazyun, I. A. (2000). *Pedahohika dobra: idealy i realiyi : nauk.-metod. posib.* [Pedagogy of the good: ideals and realities], Kiev, MAUP, 312 p. (in Ukrainian).
5. *Istoriya ukrayins'koyi movy. Leksyka i frazeolohiya* (Eds. В. М. Русанівського, 1983). [History of Ukrainian. Vocabulary and phraseology (Eds. В. М. Русанівського), Kiev, Nauk. dumka, 739 p. (in Ukrainian).
6. Kononenko, V. (2007). *Kontsepty v etnolinhvistychnomu aspekti* [Concepts in ethnolinguistical aspect]. In: *Etnolinhvistychni studiyi* [Ethnolinguistical studios], Zhytomyr, pp. 48-55 (in Ukrainian).
7. Semenoh, O. (2014). *Etnolinhvistychna kul'tura vchytelya: navchal'nyy posibnyk* [Ethnolinguistical culture of teacher], Sumy, SumDPU imeni A. S. Makarenka, 216 p. (in Ukrainian).
8. *Slovyk ukrayins'koyi movy* (1979) [Dictionary of Ukrainian], Kiev, Nauk. dumka. Vol. 10. – 1010 p. (in Ukrainian).
9. Stel'makhovych, M. *Prohrama z ukrayins'koho rodynoznavstva (familistyky). Dlya IX klasu* (1993). [The program of Ukrainian family studies (familistics). For the 9th form] In: *Ridna shkola* [Native school], №8, pp. 21-26 (in Ukrainian).
10. Fasmer, M. (1964–1973). *Etimologicheskiy slovar russkogo yazyka* пер. с нем. и дополнения чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубочева ; под. ред. і предисл. Б. А. Ларина: в 4 т. [Etymological dictionary of Russian: in 4 volumes (пер. с нем. и дополнения чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубочева ; под. ред. і предисл. Б. А. Ларина)], Moscow (in Russian).
11. Filipchuk, H. (2014). *«Dukha ne vhashayte!»*. *Publitsystyka* [Do not extinguish the spirit!]. Publicism], Kiev, Vyd. Tovarystva «Prosvita» imeni T. H. Shevchenka, 40 p. (in Ukrainian).
12. Usatenko, T. P. (2014). *Epistemolohiya ukrayinoznavstva: pedahohichnyy kontekst: monohrafiya* [Epistemology of Ukrainian studies : pedagogical context: monograph], Kirovohrad, Imeks-LTD, 128 p. (in Ukrainian).

Одержано 18.05.2015 р.